

TÜRK DİLLERİNDE SÜRÜNGEN ADLARI*

Başak PERÇİN BOSTAN**

Öz: Bu çalışmanın konusunu sürüngen türlerinden kaplumbağa, kertenkele ve yılan oluşturmaktadır. Ayrıca amfibi olmasına rağmen sürüngenlerle benzer özellikler göstermesi sebebiyle kurbağalar da aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Sürüngenler Türk kültüründe kurt, at veya kartal gibi hayvan türleri kadar önemli ve kutsal bir yere sahip olmasalar bile hem olumlu hem de olumsuz yanları ile çeşitli Türk toplumlarını tarih boyunca etkilemişlerdir. Bu çalışmada ise sürüngenler hem kültürel hem de dil bilimsel bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. *Kaplumbağa, Kertenkele, Kurbağa ve Yılan* olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilen bu hayvan türlerinin öncelikle Türk kültür ve inanç sistemindeki yerlerinden daha sonra her bir hayvan adının tarihi ve modern Türk dillerindeki biçimlerinden bahsedilmiş, gerekli görülen yerlerde etimolojik açıklamalarına yer verilmiştir. Aynı zamanda sürüngen ve amfibi adları konusunda daha önce yapılmış olan çalışmalardan da kısaca bahsedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sürüngen adları, tarihi Türk dilleri, modern Türk dilleri, etimoloji, Türk kültürü.

Reptile Names in Turkic Languages

Abstract: This paper focus on the cultural and grammatical impact of reptiles like turtles, to turkic languages. Moreover frogs, although amphibians, are included in our study as they share similar characteristics with reptiles. Even though reptiles do not share the important and sacred a place in Turkish culture of other species such as wolves, horses or eagles, they have indeed influenced various Turkish societies throughout history exhibiting both positive and negative aspects. Previous studies on these animal species are evaluated under four main headings: Turtle, Lizard, Frog and Snake, firstly analyzing their importance in the Turkish culture and belief system and then the history of each animal name and its forms in modern Turkish languages, and etymological explanations where necessary.

Keywords: Reptile names, historical Turkic languages, modern Turkic languages, etymology, Turkish culture.

* Atıf Bilgisi / Citation: Perçin Bostan, B. (2024). Türk Dillerinde Sürüngen Adları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 215-240.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 22.10.2023 - 23.05.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Dr., E-posta: basakpercinbostan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2696-8285.

Giriş

Bu çalışmada sürüngen adları *Kaplumbağa*, *Kertenkele*, *Kurbağa* ve *Yılan* olmak üzere dört başlıkta incelenmiş, her bir sürüngen türüne verilen adlar art-zamanlı ve eş-zamanlı olarak ele alınırken sürüngenler ile ilgili inanışlara ve bu inanç sistemi içerisinde farklı Türk halkları tarafından nasıl adlandırıldıklarına da yer verilmiştir¹. Bu noktada Jean-Paul Roux'un *Orta Asya'da Kutsal Bitki ve Hayvanlar* ile İbrahim Dilek'in *Türk Mitoloji Sözlüğü* isimli eserleri kaynak olarak belirlenmiş, gerektiğinde Türk kültürüne ilişkin diğer kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Sürüngen adının Latince karşılığı *reptilia* olup “sürünerek hareket etmek” anlamına gelmektedir. Günümüzde sürüngenlerin *kaplumbağa*, *kertenkele*, *yılan* ve *timsah* olmak üzere 4 farklı türü bulunmaktadır. Bu hayvanlar genellikle dünyanın sıcak bölgelerinde yaşamaktadırlar. Sıcak bölgelerden kutuplara ve yükseklere doğru gidildikçe türlerinde ve sayılarında azalma olmaktadır. Sürüngenlerin yaşam alanları da birbirlerinden farklılık göstermektedir. Örneğin; kaplumbağalar ve yılanlar genellikle nemli bölgelerde, kertenkeleler ise kurak ve çıplak bölgelerde yaygındırlar. Piton gibi bazı yılan türleri tropik bölgelerde yaşarken, timsahlar bataklıklarda, nehirlerde, deniz kenarlarında yaşamaktadırlar. Deniz kaplumbağaları ise okyanuslarda yaşarken, bazı kaplumbağa türleri ise sadece karasal bölgelerde bulunmaktadır. Buna ek olarak, zooloji bilimine ait kaynaklarda amfibi (iki yaşamlı) olmasına rağmen kurbağalar da genellikle sürüngenler ile birlikte değerlendirilmektedirler. Hatta amfibi ve sürüngenleri bir arada değerlendiren “sürüngenler bilimi” anlamına gelen *herpetoloji* isimli zooloji alt dalı mevcuttur. Ayrıca kurbağaların yaşam

¹ Bu çalışmada kabul edilen çeviri yazıda şu hususlara dikkat edilmiştir: Tarihi Türk dilleri ile çağdaş Türk dillerinden alınan örneklerde; ünsüzlerden hırıltılı /h/ sesi /x/, ince /k/ sesi /k/, kalın /k/ sesi /q/, ince /g/ sesi /g/, kalın /g/ sesi /ğ/, genizden çıkan /n/ sesi /ŋ/, /h/ ve /h/ sesleri için herhangi bir ayrıma gidilmeden /h/ ile yazılmıştır. Ayrıca /v/ ile /w/ seslerinde ayırım yapılmayıp /v/ ile, /t/ ve /t/ seslerinde de ayırım yapılmayıp /t/ ile gösterilmiştir. Ayrıca Özbekçede, Tuvacada ve Gagavuzcada bulunan /' / işaretli örnekler değiştirilmemiştir. Açık /e/ sesi /ä/ ile gösterilmiştir. Tatarca ve Başkurtça örneklerde yer alan /ë/ (/i/ sesine yakın kapalı telaffuz edilen ünlü) sesi olduğu gibi gösterilmiştir. Uzun ünlüler çift ses ile gösterilmiştir. Bunun dışında Latince, Arapça ve Farsçadan alınan örneklerde ise alıntı yapılan eserlerdeki biçimlere sadık kalınmıştır. Bunun dışında Çuvaşçadaki örnekler ise değiştirilmeden çalışmaya aktarılmıştır. Halaççada yer alan /ç/ sesi /ç/ ile gösterilmiştir. Kiril harfli örnekler Türkçeye aktarılırken /к/ işareti /q/ ile gösterilmiştir. Lexikon jakutischer Tierbezeichnungen'den alınan Yakutça örneklerde yer alan /γ/ sesi /ǰ/ ile gösterilmiş, ayrıca /y/ ile gösterilen ses /u/ harfi ile ve /j/ ile gösterilen ses /j/ harfi ile belirtilmiştir. Modern Türk dillerine ait bazı örneklerde bulunan /i/ ile gösterilen ses /i/ harfi ile gösterilmiştir. Li'nin makalesinden alınan örneklerde bulunan /š/ sesi, ş harfi ile gösterilmiştir. Geriye kalan örneklerde ise metne sadık kalınmıştır.

alanları da sürüngenler gibi çeşitlilik göstermektedir. Çoğunlukla tatlı sularda ve nemli yerlerde yaşamaktadırlar. Yanı sıra çöllerde yaşayabilen türleri de bulunmaktadır. Biz de gerek karakteristik özelliklerinin gerekse yaşam alanlarının benzer olması sebebiyle kurbağaları ve sürüngenleri çalışmamızda birlikte değerlendirmeyi tercih ettik (Kuru, 1999, ss. 274-366; Karol, Suludere ve Ayvalı, 2010, s. 273; Baran, 2021, s. 1).

Sürüngen türlerinden birisi olan timsahlar ise Türklerin yaşam alanlarında çok nadir bulunmaları ayrıca Türk dillerinde timsah adına karşılık yabancı kökenli adların (*timsah*, *krokodil*) kullanılması sebebiyle çalışmanın dışında bırakılmıştır².

Amfibi ve sürüngen türleri dünyanın hemen hemen her yerinde bulunmakla birlikte, ılıman ve soğuk bölgelere gidildikçe tür sayısında azalma olmaktadır (Baran, 2021, s. 44). Bununla birlikte tarih boyunca Türklerin yaşam alanlarına bakıldığında ise dünyada karasal iklimin ve bozkır ikliminin hüküm sürdüğü Orta Asya olarak tabir ettiğimiz bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan sürüngen türleri olan kaplumbağa, kertenkele ve yılanlar ile amfibi olan kurbağalar, Türklerin yaşam alanlarında mevcut olan türlerdir. Bu hayvanlar, tarih boyunca Türklerin kültür ve inanç sistemlerinde de olumlu veya olumsuz yanlarıyla her zaman önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Ancak tarih boyunca Türkler için kutsal kabul edilen at (tüm Türk boyları), kurt (tüm Türk boyları), koyun (Azerbaycan Türkleri), turna (Hakaslar), baykuş (Tuva ve Altay Türkleri) gibi memeli ve kuş türlerinin aksine sürüngenler, daha çok uğursuzluk ve kötülüğün sembolü ile şifa kaynağı olarak görülmüşlerdir (Dilek, 2021, ss. 101-109, 555-557, 525-527, 824-826, 860-861).

Nitekim, Türk kültüründe olumlu yanları ile bilinen ve çoğunluğu kutsal kabul edilen at, deve, teke gibi memeli türleri ile kartal, baykuş gibi kuş adları hakkında yapılmış olan bol miktarda çalışma bulunurken³, daha çok olumsuz yanları ile

² *Timsah* adı Arapça *msh* kökünden gelen *timsāh* تمساح “Nil nehrine özgü bir sürüngen” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2021, s. 891). Bununla birlikte *Divānū Lugātī t-Türk*'de *neg* ve *alavan* adları “timsah” anlamında verilmiştir. Timsah için genellikle modern Türk dillerinde kullanılan bir başka ad ise Fransızca *crocodile* “timsah” adından alıntı olan *krokodil* kelimesidir (Nişanyan, 2021, s. 509). Bu adlar dışında timsah için kullanılan başkaca bir ada rastlanmamıştır.

³ Aalto, P. (2000). Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine. *Türk Dili*, 453-457. Abik, A. D. (2009). Kül Tigin Yazıtındaki Er At Kelimesi Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 33, 63-85. Bıyıklı, M. (2019). Türklerde At Kültürü ve Türk Mitolojisinde Atın Yeri ve Önemi. *International Congress on Afro-Eurasian Research V*, 19-22, April / Lefkoşa TRNC, Academia Publishing, Eylül, Kütahya, ss. 404-417. Caferoğlu, A. (2010). Türk Onomastiğinde “At” Kültü. *Journal of Turkology*, 10(0), 201-212. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18501/194890>. Özgür, C. (2009). Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili

bilinen sürüngenlere verilen adlar hakkında yapılan çalışmaların az olması dikkat çekmektedir.

Daha önce toplu olarak sürüngen adlarının dilbilimsel açıdan incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte Türk diline ait gerek art-zamanlı gerekse eş-zamanlı sözlüklerde ve çeşitli bilimsel makalelerde bazı sürüngen adlarının değerlendirildiği anlaşılmaktadır⁴. Ayrıca sürüngen adları ile

Terminoloji. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 891-905. Ölmez, Z. (2015). Ebulgazi'ye göre Oğuz Boylarının damgaları ve kuşları. 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu. 21-23 Mayıs 2014. Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri. Vol.1.* pp.729-750. Sarıca, B. (2020). Türkçede dişi at (kısarak) için kullanılan sözcükler. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]*, 12(1), 1-17. Ross, E. D. (1994). *Kuş isimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Uyanık, A. S. (2021). Irk Bitig'de karakuş, kartal, garuda üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 3(2), 217-238. Öner, E. (2008). Gevheri Divanı'nda Kuşlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 1/5, 554-575. Toprak, F. (2013). Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/9 Summer, p. 105-124. Bozkaplan, Ş. A. (1986). Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kuş Adlarının Sistematiği. *Yedinci Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, Eylül 1986, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987*, 43-79. Kaplankıran İ., Kaplankıran D. (2017). Kazak Türkçesinde Geçen Kuş Adları ve Onların Sistematiği Üzerine. *Turkish Studies (Elektronik)*, 12(5), 217-250. Eren, H. (1959). Oveyik. *TDAY-B*. 105. Caferoğlu, A. (1961). Türk Onomastiğinde 'Köpek Kültü'. *TDAY-B*. 1-11. Bozkaplan, Ş. A. (1987). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği. *TDAY-B*. 1987:43-79. Sağol, G. (1995). Tarihî Şivelerde At Donları, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü. 126-146. Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü. 25-30. Sümer, F. (1983). *Türklerde At ve Atçılık*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını. Şçerbak, A. M. (1995). At Kelimesi Üzerine Bazı Düşünceler. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü. 31-33.

⁴ Doğan, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 20.10.2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12710/154689> adresinden erişildi. Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig'de hayvan adları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1). 1-32. Özkan Kurt, F. (2022). Türkçede Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 273-294. DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1130229. Aydoğanlar, E. (2019). Irk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(1), 27-30. 20.10.2023 tarihinde <https://ijses.org/index.php/ijses/article/view/53> adresinden erişildi. Tavkul, U. (2007).

ilgili yapılmış tek tek çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle yılan adları ile ilgili yapılmış olanları önemlidir. Örneğin Nergis Biray'ın (2013) "Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından" adlı makalesi ile bunun devamı niteliğinde yayımladığı "Söz Varlığımızda Yılan" adlı makalesinde tarihi ve bugünkü Türk dillerinde *yılan* sözcüğü ile bu ad etrafında oluşan söz varlığından bahsedilmiştir. Ümit Özgür Demirci'nin "Tarihi Lehçelerde Yılan" adlı makalesinde yılan adının tarihi metinlerden hangilerinde geçtiği ile anlam karşılıklarından bahsedilmiş, yine "Uygur metinlerinde Yılan" adlı makalesinde ise Uygur edebi metinlerinde geçen yılan adının kullanım biçimleri, anlam ve kavram alanları değerlendirilmiştir. Yine *yılan* adının etimolojisine dair çalışmalardan bir diğeri de Hakan Aydemir'in "Yılan sözcüğünün etimolojisi üzerine bir not" adlı makalesidir. Yazar bu çalışmada yılan adının tarihi Türk dillerinden günümüze kadar olan biçimlerinden bahsederek, bu adın tartışmalı etimolojisine değinir ve *yıl-gan* kökünden geldiğini belirtir (Aydemir, 2015, ss. 43-49). Bunlar dışında sürüngen adlarının dil bilimsel açıdan incelendiği Ünal Kalaycı'nın "Bağa Kelimesinin Art Zamanlı İncelenmesi" adlı makalesi bulunmaktadır.

Sürüngen adları konusunda yurtdışında yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Ingeborg Hauenschield'ın "Türksprachige Benennungen für eidechsen" isimli makalesinde kertenkele adlarını detaylı şekilde incelemiş, kertenkele için tarihi ve modern Türk dillerinde kullanılan hemen hemen bütün adları belirtmiş, etimolojik izahatlarına da yer vermiştir. Ayrıca Yong-Song Li'nin 1997 yılına ait "On the origin of baqa 'frog, toad; tortoise'" isimli kapsamlı bir çalışması bulunmaktadır. Burada kaplumbağa ve kurbağa için kullanılan *baqa* adının Türk dillerindeki kullanım biçimleri üzerinde durulmuştur. Bunlar dışında kalan çalışmalar genellikle sürüngenlerin mitoloji ve kültür tarihindeki yeri üzerinde durmakla birlikte üzerinde en çok durulan sürüngen türleri, yılan ve kaplumbağadır⁵.

Modern etkileşim açısından on iki hayvanlı Türk takviminin yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 25-45.

⁵ Seyidoğlu, B. (1998). Kültürel Bir Sembol: Yılan. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Pars Yılı. Ankara. 86-92. Sümer, N. (2016). Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 43. Spring I. 275-288. Durbilmez, B., Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında 'Yılan', 'Ejderha' ve 'Yuha'. *Türk Dünyası Araştırmaları* 124. 307-326. Ayaz, D., Akçiçek, E., Arıkan, H. (2022). *Kaplumbağalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. Sivri, M. ve Akbaba, C. (2018). Dünya Mitlerinde Yılan. *Folklor/Edebiyat*, 24 (96), 53-64. DOI: 10.22559/folklor.363.

1. Kaplumbağa

Türk-Moğol folklorunda kaplumbağanın geçtiği pek çok öykü, efsane mevcuttur. Moğollarda evrenin merkezindeki dağı taşıyan yaldızlı kaplumbağa ile ilgili doğrulanmış bazı mitler vardır. Pallas, *Sammlungen historischer* isimli Moğol halklarına dair bilgiler içeren eserinde yaldızlı kaplumbağanın, evrenin merkezini oluşturan dağı sırtladığını anlatan Moğol mitlerinin olduğundan bahsetmiştir (Roux, 2005, s. 88). Bu inanç günümüzde Buryatlarda, Tunguzlarda ve kalmuklarda mevcuttur. Ayrıca Orhon Yazıtları da dev bir kaplumbağadan oluşan bir kaidenin üstüne oturtulmuştur (Roux, 2005, ss. 33, 88-89, 134). Türk kültüründe kaplumbağa “yavaşlığın” da simgesi durumundadır (Doğan, 2001, s. 622).

Kaplumbağa, Türk halklarında farklı özellikleri ile tanınan bir hayvandır. Örneğin; Gagavuzlarda (*qaplububa*) şifa veren hayvan olarak bilinir. Anadolu'nun bazı yerlerinde saygı duyulan bir hayvandır; uğur ve şifa getirdiğine, evreni simgelediğine inanılır; bazı yerlerinde ise uğursuz olduğuna ve hastalık saçtığına inanılmaktadır. Türkmenler (*pışbağa*) ise kıskanç ve cimri insanı sembolize ettiğine inanırlar. Karakalpaklar (*tasbaqa*) ve Kırgızlar (*taşbaqa*) da açgözlülüğü ve hilekarlığı sembolize ettiğine inanılmaktadır. Tıpkı Moğollarda olduğu gibi Başkurlarda da (*taşbaqa*) dünya, dört kaplumbağanın sırtı üzerinde durur ve onların yavaş dönüşü mevsimleri oluşturur. Özbeklerde (*taşbaqa*) ise yağmur ile ilişkilendirilmektedir. Uygur mitolojisinde (*taşpaqa*) ise kutsal kabul edilmektedir (Dilek, 2021, ss. 453-454, 676, 779-782).

Türkçe Sözlük'te *qaplumbağa* “kaplumbağalardan, çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan, ağır ağır yürüyen, dört ayaklı, sürüngen hayvan (*Testudo*)” anlamında geçmektedir (1310). Eren bu adın eski kaynaklarda *qaplu bağa* şeklinde geçtiğini ve *kaplumbağa* biçimindeki *-m-* (<*n-*>) sesinin sonradan türediğini, aynı hadisenin *kertenkele* (<*kerte keler*) hayvan adında da gerçekleştiğini ancak buradaki *-n->-m-* değişiminin sebebinin *bağa*'daki *b-* sesinin baskısı ile gerçekleştiğini belirtmiştir (Eren, 1999, s. 259).

Eski Türkçede “kurbağa, kaplumbağa” anlamında *baqa/baqa* adı tanıklanmaktadır (Doerfer, 1967, s. 1449; Doerfer, 1975, s. 1983; Tenişev, 1997, s. 179). Bu kelime, *bağa* biçiminde Orhun yazıtlarında “bir unvan niteleyici” olarak tanıklanmaktadır (Aydın, 2016, s. 17). Uygurcada *baqa* ve *müyüz baqa* “kaplumbağa” biçimlerine rastlanmakta olup, burada kullanılan *müyüz* adı “boynuz” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu hayvana karşılık gelen Çince den alıntı *tamluş* adına da rastlanmaktadır (Doğan ve Usta, 2014, s. 78; Wilkens, 2021, ss. 483, 668). Kaşgarlı Mahmud'da ise *müyüz baqa* “kaplumbağa”, *inige* ise “dişi kaplumbağa” anlamında kullanılmıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2018, ss. 111, 767). “Kaplumbağa” Eski Anadolu Türkçesi döneminde *qaplubağa*, Osmanlıcada *qaplı bağa* ve *buğa*, Harezmi Türkçesi döneminde *baqa*, Kıpçak

Türkçesi döneminde *bağa*, *baqa* ve *boğa*, *qaburçaqlı bağa*⁶, Çağataycada ise *qaplubğa*, *bağırtlaq*, *baqa*, *baqaçnaq*⁷ ve *taşbaqa* biçimleriyle tanımlanmaktadır (Kanar, 2011, s. 406; Dankoff, 2013, s. 139; Ergüzel, 2009, s. 156; Ata, 1997, s. 71; Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2003, ss. 21, 22, 33; Caferoğlu, 1931, s. 67; Kunos, 1902, s. 20; Ünlü, 2013, ss. 557, 1087). Buna ek olarak Eren, Oğuzların dışı kaplumbağaya *ingek* dediklerini belirtmiştir (Eren, 1999, s. 235). Modern Türk dillerinde “kaplumbağa” anlamına gelen kelimeler ise Kırgızcada *taşbaqa*, Çuvaşçada *timér şapa*, Tuvacada *melegey*, *alap-melegey*, *yazıtı melegey* [Buradaki biçim Moğolca *yasutu mekeley* “kaplumbağa” ile aynıdır. Büyük bir ihtimalle Moğolcadan alıntıdır. Moğolcada *mekeley* ise “kurbağa” anlamındadır (Lessing, 2017, s. 654)], Kazan Tatarcasında *baqa*, *qabıqlı baqa*, *taşbaqa*, Başkurtçada *göbör*, *göbörlö*, *göbörgeyël* ve *taşbaqa*, Kazakçada *tasbaqa*, Özbekçede *toshbaqa*, Yeni Uygur Türkçesinde *taşpaqa*, *paqaçanaq* ve Azericede ise *tısbğa*, Türkmencede *pışbağa* ve *pışdıl*, Gagavuzcada *qaplun bu*’a şeklinde tespit edilmiştir (Yudahin, 1998b, s. 715; Bayram, 2007, s. 451; Arıkoğlu ve Kuular, 2003, ss. 76, 117; Gündoğdu, 2018, s. 605, 900; Öner, 2015, ss. 44, 253, 452; Özşahin, 2017, ss. 168, 585; Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019a, s. 315; Yusupova, 2018, s. 311; Necip, 2008, s. 266, 313; Naskali ve Duranlı, 2020, s. 3311; Tekin vd., 1995, s. 529; Li, 1997, s. 253).

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *bağa*, *bağa*, *bağ*, *bağarcıq*, *bağcıq*, *baabü* adlarının yanı sıra *tosba*, *tosbaa*, *tosbağ*, *tos bağa*, *tosbağı*, *tosbağu*, *tosbo*, *tosğaba*, *tosqaba*, *tosqabağa*, *toslumbā*, *topsa*, *tostos*, *tosvağa*, *tosqaba*, *taşmaqa*, *torbaqa*, *kemikli kurbağa*, *qaplıqurba*, *tekneli bağa*, *qaburçaqlı bağa*, *küsü* adları da kullanılmaktadır (Aksoy ve Baş, 2019a, s.473; Aksoy ve Baş, 2019ç, ss. 2635, 2740; Aksoy ve Baş, 2019d, s. 3973; Eren, 1999, s. 259; Gülensoy, 2007, ss. 366, 480).

⁶ Li, bu adın *qabırçaqlı bağa* ve *qabarçılı bağa*, *qabarçaqlı bağa* biçimlerini de verir (Li, 1997, s. 251).

⁷ Li, Çağataycada “kaplumbağa” anlamında kullanılan bu kelimenin yanlışlıkla *baqaçnaq* olarak okunduğunu, aslının *baqaçanaq* şeklinde olması gerektiğini belirtir (Li, 1997, s. 250).

2. Kertenkele

Türk halkları içerisinde kertenkelenin şifa getirdiğine inananların (Başkurtlar, Tunguzlar) yanı sıra kötülüğü sembolize ettiğine inananlar (Özbekler, Hakaslar) da mevcuttur (Dilek, 2021, ss. 51, 172, 248; Roux, 2005, ss. 77, 165). Başkurtlarda *kertenkeleye* (*keçertke*) saygı duyulmakta olup ölüsü mutlaka gömülmelidir ve bu hayvanı öldürmenin de felaket getireceğine inanılmaktadır (Dilek, 2021, s. 481). Hakaslarda (*kileskin*) kutsal olmasa da insana dost bir canlı olarak bilinmektedir (Dilek, 2021, s. 507). Bazı Hakaslarda uğursuzluk ve kötülüğü sembolize ederken, bazılarında ise koruyucu olduğuna inanılır (Dilek, 2021, ss. 172, 638, 836-837). Buna ek olarak Hakaslarda 1886 yılından (Hristiyanlığın yayılmasından) önce On İki Hayvanlı Türk Takvimi sistemi yaygın olarak kullanılmaktaydı. Ancak Hakas takviminde farklı yıl isimleri bulunmaktadır. Diğer takvimlerdeki *ejderha yılı* yerine burada *kertenkele yılı* yer alır. Bu takvime göre *kertenkele* (*kileski*) yılı 'nda doğanlar, sağlıklı ve güçlü olurlar. Kendilerine ve başkalarına karşı serttirler. İradeli ve ısrarcı oldukları için zor meseleleri kolayca çözerler. Zenginlik ve uyum, bu yılın sembolüdür (Tavkul, 2007, ss. 35-36). Şorlarda ise gücü sembolize etmektedir (Dilek, 2021, ss. 836-837). Özbeklerde uğursuz olarak bilinir (Dilek, 2021, s. 248). Altay Türklerinde ve Yakutlarda ise kötülüğü sembolize etmektedir (Dilek, 2021, ss. 630, 866). Ögel, Anadolu'da *keler qırı* "az mahsul veren taşlık kıraç arazi" anlamına gelen bir deyim olduğundan bahseder ayrıca buradaki *keler*'in kertenkele olduğunu belirtir (Ögel, 2022, s. 69).

Türkiye Türkçesinde "Kertenkelelerden, uzun vücutlu, sivri kuyruklu, çevik, böcekçil, küçük sürüngen hayvan (*Lacertus*)" anlamına gelmekte olup, eski kaynaklarda geçmemektedir. Ancak Eski Türkçede bu hayvan türünü ifade eden başka kelimeler kullanılmıştır. Eren'e göre *kertenkele/kertenkeler* hayvan adı *keltekeler/keltenkeler*>*kertenkeler*>*kertenkele* şeklinde gelişim göstermiştir. *Keltekeler* birleşik adında bulunan *kelte* adı, Tatarcada *kelte yılan* "kertenkele" şeklinde iken Çuvaşçada kertenkeleye *qalta* veya *kelte* denilmektedir. İkinci kısmında yer alan *keler* kelimesi ise "kertenkele" anlamında olup, < ET *keler* a.m. biçimine dayanmaktadır (Akalin, 2019, s. 1394; Eren, 1999, ss. 290-291; Clauson, 1972, s. 719; Tietze, 2016b, s. 213; Levitskaya ve Rassadin, 1997, ss. 30, 55, 57).

Keler biçimi ile ilgili kısa bir izahatta bulunmak gerekirse; "kertenkele" anlamına gelen bu ad, Türkiye Türkçesinde tek başına bir türün karşılığı olarak kullanılmamaktadır. Nitekim Türkçe Sözlük'te *keler* kelimesine rastlanmamıştır. Bununla birlikte *dikenli keler*, *topbaş keler* gibi bazı türlerin karşılığı olarak Türkiye Türkçesinde tanıklanmaktadır (Baran, 2021, s. 76; Demirsoy, 1995, s. 115). Kaşgarlı Mahmud'da da *keler* "kertenkele (*Lacertus*)" şeklinde geçmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2018, s. 701). Harezmi-Kıpçak Türkçesi ile Çağatayca dönemlerinde *kelez*, *keler* ve *keles* biçimlerinde "kertenkele"

anlamında tanıklanmaktadır⁸ (Ata, 2002, s. 306; Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2003, s. 137; Rahimi, 2018b, s. 1035). Bu ada Eski Anadolu Türkçesi döneminde de *keler* şeklinde rastlanmıştır (Kanar, 2011, s. 425; Turan, 2017, s. 157). Bununla birlikte Modern Türk dillerinin ve Türkiye Türkçesi ağızlarının hiçbirinde *keler* adına rastlanmamış olup, Moğolcada da aynı durum söz konusudur.

Eren, kertenkeleye karşılık gelen diğer bir adın Ermeniceden alıntı olan *kertiş* kelimesi olduğunu, ancak bu kelimenin *kertenkele* adı ile kıyaslanmasının doğru olmayacağını belirtmiştir (Eren, 1999, ss. 290-291).

Bu tür için tanıklanan adlardan birisi de Sanskritçe *godhaa* kelimesinden Eski Türkçeye geçmiş olan *got* adıdır ayrıca Uygurca döneminde de mevcuttur (Bayat ve Çınar, 2020, s. 85; Caferoğlu, 1968, s. 80; Wilkens, 2021, s. 274). Bu dönemde “kertenkele” anlamında *käsülgü* ve *käsilgü* adları da tanıklanmıştır (Zieme, 1985, s. 214). Kaşgarlı Mahmud’da “kertenkele” anlamında tanıklanan adlar ise *ajlan*, *boynaq*, *keler* ve *keslinçü*’dür (Kâşgarlı Mahmud, 2018, ss. 545, 596, 701, 706). Eski Anadolu Türkçesi döneminde yukarıda da izah edildiği gibi *keler* adının yanı sıra *keltekeler*, *keltenkeler*, *keltenkene*, *kertelkeler*, *kertekene*, *kertekele* ve *yeşilten* adlarına rastlanmıştır olup, Osmanlı Türkçesi döneminde ise “kertenkele” anlamına gelen *dabb* (Ar.), *verdâne* (Ar.), *vezega* (Ar.) gibi Arapça kökenli kelimeler ile karşılaşmaktadır. Aynı zamanda *gözen*, *kertenkele* gibi Türkçe adlara da rastlanmıştır (Kanar, 2011, ss. 425, 431; Ergüzel, 2009, ss. 182, 195). Harezmi Türkçesinde kertenkele türüne karşılık Farsçadan alıntı olan *susmār* adının yanı sıra, *kelez* ve *keslen* adları da tanıklanmıştır (Zemahşeri, 2014, s. 178; Ata, 1997, s. 322; Ata, 2002, ss. 306, 312). Kıpçak Türkçesinde ise *ıyvan*, *qasartqa*, *qasartqı*, *keler*, *kelte*, *yalım*, *qasaltakii*, *kesürtüki*, *yalım* adlarına rastlanmıştır (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2003, ss. 103, 130, 137, 308; Ermers, 1999, s. 397; Toparlı, 2018, ss. 91, 120). Çağatay Türkçesi döneminde ise *kelte keles*, *hoppuş*, *keler* adları tanıklanmıştır (Rahimi, 2018b, ss. 1035, 1170; Kunos, 1902, s. 126).

Modern Türk dillerinde “kertenkele” adına karşılık Çuvaşçada *qalta*, *kelten* adları mevcut olup, deniz kertenkelesi için *şıv qaltu*, su kertenkelesi için de *şıv qalti* adları kullanılmaktadır (Bayram, 2007, s. 464; Aşmarin, 1994, ss. 44, 179; Levitskaya, Dibo ve Rassadin, 1997, s. 34). Halaççada da *bozmuq* ve *gäççämän* adları tanıklanmaktadır (Doerfer ve Tezcan, 1980, ss. 94, 116). Sibiryaya grubu Türk dillerinde ise Yakutçada *kürgeli*, *külgeri* adları bulunmaktayken Tuvacada

⁸ Hauenschild, Altay dil araştırmalarının temelini oluşturan ses denkliklerine gönderme yaparak *r>z* ses değişimi nedeniyle *kelez* biçiminin oluştuğunu ardından da *-z>-s* ses değişimi ile birlikte *keles* biçiminin oluştuğunu belirtir (Hauenschild, 1998, s. 136). *R*’li ve *z*’li biçimlerin her ikisinin de Harezmi-Kıpçak Türkçesi döneminde bulunuyor olması, *r>z* ses değişimine rağmen her iki varyantın da halen tanıklandığını kanıtlar nitelikte olabilir (Bu hususta detaylı bilgi için bk. Demirel, 2017).

*heleske, seleske, Tofacada heleske, heleskesi, Hakasçada homdat, homdal, iläksän, kileski, Altaycada keleşken, kelesken, ileksen, qomdat, paqras, qamdit, Şorcada keleskin, Teleütçede ise kertenkele için keleski, yılan kertenkelesi için ise qamuq adına rastlanmıştır (Levitskaya ve Rassadin, 1997, s. 32; Vasiliev, 1995, s. 152; Hauenschild, 2008, s. 98, 166; Arıkoğlu ve Kuular, 2003, ss. 50, 92; Rassadin, 2005, s. 55; Naskali ve Butanayev, 2007, s. 183; Marti, t.y., s. 36; Baskakov ve İnkijekova-Grekul, 1953, s. 74; Aljiganova, Baskakov ve Bargoyakov, 2006, s. 176; Naskali ve Duranlı, 2020, s. 122; Baskakov, 1964, s. 863; Verbitskiy, 2005, ss. 61, 143, 242, 477; Kurpeşko-Tannagaşeva ve Aponkin, 1993, 24; Ryumina-Sırkaşeva, 2000, s. 53; Räsänen, 1969, s. 229). Kıpçak grubu Türk dillerinde ise Kırgızca *keskeldirik*, Kazakçada *kesirtke*, Karakalpakçada *gesirtke*, Karaçay-Balkarcada *gürğun, keselekge, keselekke, keselke, köhtiy, Kumukçada gesertki*, Tatarcada *kelte yılan, kelten*, Kırım Tatarcasında *kesertki*, Kazan Tatarcasında *kelte*, Başkurtçada *keçärtke, kisärtki* adları tanımlanmaktadır (Yudahin, 1985, s. 444; Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019b, s. 331; Bektaev, t.y., s. 237; Uygur, 2020, s. 168; Tavkul, 2020, ss. 180, 211, 215; Pekacar, 2011, s. 136; Muzafarov ve Muzafarov, 2018, s. 159; Ehmetyanov, 2014, s. 182; Öner, 2015, s. 192; Levitskaya ve Rassadin, 1997, s. 34; Ahmerov vd., 1958, s. 254; Ercilasun, 1991, ss. 468-469). Uygur grubu Türk dillerinden Özbekçede *qaltakesaq, kelten*, Yeni Uygur Türkçesinde ise *keslençük* adları tanımlanmaktadır (Yusupova, 2018, s. 326; Levitskaya ve Rassadin, 1997, s. 34; Necip, 2008, s. 195). Oğuz grubu Türk dillerinden ise Azerbaycan Türkçesinde kertenkele için *kärtänkälä, qayaqapan, qızboğan* adlarının yanı sıra, tarla kertenkelesi için *ilanbaş* ve oluklu kertenkele için *qoramal*, kum kertenkelesi için *säqänqur*, göğsünün altı sarı kertenkele için *şamal*, çöl varanı için *varan* ve ayaksız kertenkele için *ballica* adları kullanılırken, Türkmencede *suvulğan, haccıq, kelpaze, zemzen, hajjiq*, Gagavuzcada ise *ğuşter* ve *kistenkele* adlarına rastlanmıştır (Altaylı, 2018a, s. 337; Tekin vd., 1995, ss. 326, 592; Garrett vd., 1996, ss. 36, 56, 72; Ercilasun, 1991, ss. 468-469; Gaydarji, Koltsa, Pokrovskaya ve Tukan, 1973, s. 121; Dağlı, 2019, s. 31).*

Türkiye Türkçesi ağızlarında kertenkele hayvan türüne karşılık gelen adlar ise anlamları ile birlikte şu şekilde sıralanmıştır: *Kertenkele/kertengücük/kelte/kestenekele* “kertenkele”, *kelten* “kertenkele”, *sarımana* “büyük kertenkele”; *şunqur* “küçük kertenkele”; *tiskeler* “kertenkele”; *tuzatüküren* “duvar kertenkelesi”; *alaluvuç* “kertenkele”; *barraq* “taş kertenkelesi, bukalemun”; *bozumca* “kuyruğu uzun, başı küçük, siyah renkli ve sarı benekli iri bir kertenkele”; *dam keleri* “dam kertenkelesi”; *elöpen, elepen, elimyalaq, elöper, elyaladan, elyalande, elyalayğan, elyalaycı* “kertenkele”; *emecen, emicen, emilcan, emilcen, emircek* “kertenkele”; *hahışafra* “kertenkele”; *horozabla* “yeşil kertenkele”; *keçemen* “on, on iki santimetre boyunda keçi, koyun ve inek memesi emen bir cins yeşil kertenkele”; *kar kurbağası* “kurbağaya benzeyen bir çeşit kertenkele”; *qızlaryoldaşı* “kertenkele”; *qoçar* “kara

kertenkelesi”; *qoçmar* “bir çeşit iri kertenkele”; *meşmela* “kertenkele”; *ustan*, *yeşilce*, *yılayastığı*, *keçemen* “kertenkele”; *yılanebesi* “yeşil renkli, zehirli bir kertenkele” (Gülensoy, 2007, ss. 600, 699, 742, 774; Aksoy ve Baş, 2019a, ss. 192, 535, 753; Aksoy ve Baş, 2019b, s. 1353; Aksoy ve Baş, 2019c, ss. 1726, 2252, 2412; Aksoy ve Baş, 2019ç, ss. 2716, 2832, 2869, 2894, 2896, 3174; Aksoy ve Baş, 2019e, ss. 4045, 4257, 4268, 4267, 4544; Tietze, 2016b, s. 217; Levitskaya ve Rassadin, 1997, s. 34).

3. Kurbağa

Yakutlar arasında şifa verdiği, aynı zamanda kötü ruhlu olduğuna inanılır. Ayrıca şamanın doğumuna yardımcı olan hayvan olarak da bilinir (Roux, 2005, ss. 151, 165, 866). Başkurlarda ise kurbağaya *baqa* denilmekte olup kutsal kabul edilir aynı zamanda *telmeryen* olarak da adlandırılmakta olup yağmur ile ilişkilendirilmektedir (Dilek, 2021, ss. 153, 792). Hakaslarda *Kirbe Han* olarak bilinen kurbağa kutsaldır. Hakaslarda *pağa* olarak bilinen kurbağa ise şifa kaynağıdır (Dilek, 2021, ss. 508, 667). Şorlarda ise hastalık saçan hayvan olarak bilinir (Dilek, 2021, s. 540). Gagavuzlarda kutsal olduklarına ve yağmur sonrası çıkan kurbağaların Tanrı tarafından gönderildiğine inanılmaktadır (Dilek, 2021, s. 553). Kumuklarda da kurbağa, yağmur ile ilişkilendirilen bir hayvandır (Dilek, 2021, s. 888).

Bağa “kaplumbağa” kelimesi <ET *baqa* “kurbağa, kaplumbağa” biçiminden gelmektedir (Tietze, 2016a, ss. 115, 547; Gülensoy, 2007, s. 53). Bu ad, bir unvan olarak Bilge Kağan Yazıtı’nda tanıklanmıştır (Aydın, 2019, s. 144). Ancak “kara kurbağası” anlamında ilk kez Uygurca metinlerde *bağa* şeklinde tanıklanmıştır (Caferoğlu, 1968, s. 30). Ayrıca Clauson’da “kurbağa ve kaplumbağa” anlamı ile verilen *qırbaqa* kelimesi bulunmaktadır (Clauson, 1972, s. 647). Bu ad Moğolcada ise *bah*, *bah-a* “kurbağa, kara kurbağası” biçimindedir (Gül, 2010, s. 166; Lessing, 2017, s. 135). Eski Türkçede Uygurca döneminden itibaren tanıklanan biçimler; *baqa*, *bağa* “kurbağa, kara kurbağa” şeklindedir (Gabain, 2007, s. 266; Bayat ve Çınar, 2020, s. 39; Doğan ve Usta, 2014, s. 77; Eraslan, 2012, s. 553; Wilkens, 2021, s. 138). Bu dönemde ayrıca “kurbağa” anlamında *qumuçaq*, *paqa* adları tanıklanmıştır (Shaw, 2014, ss. 171, 203). İslami dönem metinlerinde ise *baqa*, *baqa*, *qrbaxa* “kurbağa”, *qur baqa* “kara kurbağası” adları tespit edilmiştir (Kâşgarlı Mahmud, 2018, ss. 571, 747; Ata, 2004, s. 249; Kök, 2004, s. 292; Borovkov, 2002, s. 163). Tenişev’de “kurbağa, kaplumbağa” anlamında *baqqa*, “kara kurbağası” anlamında *qırbaqa* kelimeleri verilmiştir (Tenişev, 1997, ss. 179-180).

Oğuzcanın Eski Anadolu Türkçesi döneminde tanıklanan kurbağa anlamındaki adlar; *qurbağı*, *qurbağı*, *qurbağa* şeklindedir (Kanar, 2011, s. 466; Turan, 2017, s. 162). Osmanlıca dönemde ise Arapça ve Farsçanın etkisi hissedilmektedir. *Qurbağı* ve *qurbağa* adları dışında “kurbağa” anlamında *bürke* (Ar.), *çağz* (Far.), *dıfda* (Ar.), *gûk* (Far.), *mürg-âb* (Far.) gibi Arapça ve Farsçadan alıntı adlar tespit edilmiştir (Devellioğlu, 2001, ss. 119, 151, 183, 293, 734; Dankoff, 2013, s. 160; Ergüzel, 2009, s. 201).

Harezm Türkçesi döneminde *baqa* ve *qurbaqa* (Ata, 1997, s. 71; Battal, 1998, s. 48) adlarıyla karşılaşılır. Kıpçak Türkçesi döneminde ise “kurbağa” anlamında kullanılan adlar; *baqa*, *bağa*, *bağa*, *qurbuğa* şeklinde iken “kurbağa yavrusu” anlamında *it balığı* adı bulunmaktadır (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2003, ss. 22, 116; Ermers, 1999, s. 393; Karamanlıoğlu, 1989, s. 212; Toparlı, 2018, s. 96). Çağatayca döneminde *qurbağa*, *qurbaqa* adlarının yanı sıra “kurbağa yavrusu” anlamında *it balığı* adı tespit edilmiştir (Rahimi, 2018a, s. 337; Rahimi, 2018b, s. 968).

Modern Türk dillerinden Çuvaşçada “kurbağa” anlamındaki adlar *şerti şivri* ve *şapa* iken, “kurbağa yavrusu” anlamında *yıpulli* adı bulunmaktadır (Skvortsov, 1985, ss. 476, 599; Durmuş, 2014, s. 276; Bayram, 2007, s. 451). Sibiry grubu Türk dillerinde tespit edilen adlar; Yakutçada *boğa* “kurbağa”, Hakasçada *pağa* “kurbağa”, Altaycada *baqa* “kurbağa”, Teleüt Ağzında *qara paqa* “kara kurbağası” ve *paqa* “kurbağa” şeklindedir (Vasiliev, 1995, s. 170; Naskali ve Butanayev, 2007, s. 356; Naskali ve Duranlı, 2020, s. 35; Ryumina-Sirkaşeva, 2000, ss. 48, 82).

Kıpçak grubu Türk dillerinde tespit edilen adlar; Kırgızcada *baqa* “kurbağa”, *köl baqa* “su kurbağası”, *taş baqa* “kurbağa”, *qurbaaqa* “kurbağa”, Kazakçada *baqa* “kurbağa”, *kölbaqa* “kurbağa”, *qurbaqa* “kurbağa”, Karakalpakçada *qurbaqa* “kurbağa”, Kumukçada *baqa* “kurbağa”, Kırım Tatarcasında *baqa* “kurbağa”, *qırbaqası* “kara kurbağası”, Kazan Tatarcasında *bağıldıq* “kurbağa”, Başkurtçada *baqa* “kurbağa”, *darbağay* “kurbağa, yeşil kurbağa”, *sümėsbaş* “iribaş, tetari, eli, ayağı çıkmamış kurbağa yavrusu”, *tupanaq* “iribaş, tetari, eli, ayağı çıkmamış kurbağa yavrusu”, *tälmäryin* “kurbağa” şeklindedir (Yudahin, 1998a, s. 79; Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019a, ss. 73, 261, 363; Uygur, 2020, s. 361; Pekacar, 2011, s. 60; Muzafarov ve Muzafarov, 2018, ss. 56, 196; Öner, 2015, s. 44; Özşahin, 2017, ss. 58, 122, 544, 644; Ercilasun, 1991, ss. 516-517).

Uygur grubu Türk dillerinde tanıklanan adlar; Özbekçede *qurbaqa* “kurbağa”, Yeni Uygur Türkçesinde *baqa*, *paqa* “kurbağa”, *çapaqa* “kara kurbağası”, *çölpaqa* “kara kurbağası”, *qamçaq*, *qumçaq* “kurbağa yavrusu” şeklindedir (Yusupova, 2018, s. 354; Necip, 2008, ss. 28, 70, 86, 248; Doğan, 2001, s. 638).

Oğuz grubu Türk dillerinde tanıklanan adlar; Azerbaycan Türkçesinde *fitçi* “beş parmaklı kara kurbağası (*Leptodactylus pentadactylus*)”, *qurbağa* “kurbağa” ve *sarımsaq qurbağası* “sarımsak kurbağası (*Pelobates fuscus*)”, Türkmencede *gurbağa* “kurbağa”, Irak Türkmencesinde *qolbaqa* “kurbağa” ve Gagavuzcada *qurbaa*, *qara qurbaa* biçimindedir (Altaylı, 2018b, ss. 2200, 2893; Altaylı, 2018a, s. 1218; Tekin vd., 1995, s. 309; Bayatlı, 1996, s. 243; Li, 1997, s. 253).

Türkiye Türkçesi ağızlarında “kurbağa” anlamında *aqunqaa*, *bekke*, *caraq*, *ebeç*, *gurqa*, *qırqır*, *sıcıl*, *sutulğu*, *vaqaqa*, “kurbağa yumurtası” anlamında *camra*, “yumurtadan çıkmış kurbağa” anlamında *ğasıqçı balığı* ve “kurbağa yavrularının yumurtadan çıktıktan sonraki ilk devresi” anlamında *toquçbalığı* adları tespit edilmiştir (Aksoy ve Baş, 2019a, ss. 164, 604; Aksoy ve Baş, 2019b, ss. 854, 859; Aksoy ve Baş, 2019c, ss. 1652, 1934, 2199; Aksoy ve Baş, 2019ç, s. 2830; Aksoy ve Baş, 2019d, ss. 3602, 3703, 3952; Aksoy ve Baş, 2019e, s. 4803).

4. Yılan

Bazı hayvanlar efsaneleşmiştir ve kutsaldır. Ancak bazı hayvan türleri, Orta Asya’ya ya da Sibirya’ya özgü değildir. Bazı hayvanlar ise daha gizemli oldukları için kutsaldırlar. Bu hayvanlara tipik örneklerden biri de *yılan*’dır. *Irk Bitig*’de pek çok hayvan ile birlikte yılan da temel kahraman olarak ele alınmaktadır. Ejderha, Türk toplumlarında *yılan*, *nek yılan*, *büke* veya Türkçe olduğu açık olan *evren* adları ile anılmış olmasına rağmen, büyük olasılıkla Çin kültüründen alınmıştır. Anadolu’da ise yılan ile ilgili çeşitli inanışlar mevcuttur. Bunlar daha çok olumsuz anlamdaki inanışlardır (Roux, 2005, ss. 17, 20, 39, 52).

Hakaslarda 1886 yılından (Hristiyanlığın yayılmasından) önce yaygın olarak kullanılmakta olan On İki Hayvanlı Türk Takviminde yılan yılı, *çılan yılı* olarak geçmektedir. Buna göre bu yılda doğanlar, sakın ve kendini tutabilen insanlardır. Anında karar verebilirler. Somut olguları ilk izlenime tercih ederler. Bazen tembel olurlar. Bu yılda doğan kadınlar, kocalarını seçmeyi ve kendilerine bağlamayı bilirler (Tavkul, 2007, ss. 35-36).

Kazak mitolojisinde *Abcılan* olarak adlandırılan olumsuz özelliklere sahip yılan benzeyen mitolojik bir canlı vardır (Dilek, 2021, s. 22). Nogaylarda (*yılan*) bereket ile ilişkilendirilir (Dilek, 2021, s. 902). Altay Türklerinde (*cılan*) kutsal kabul edilmektedir (Dilek, 2021, s. 82). Karaçay-Malkarlarda (*cılan*) hem olumsuz hem de olumlu özelliklere sahiptir (Dilek, 2021, ss. 216-217). Hakaslarda (*çılan*) hem şifa veren hem de kötü bir varlık olarak bilinir (Dilek, 2021, s. 247). Şorlarda (*çılan*) ise olumlu yönleri ile bilinen şifa veren bir

hayvandır (Dilek, 2021, s. 249). Tuvalarda (*çılan*) şamanın yardımcı ve koruyucu ruhlarından biridir (Dilek, 2021, s. 295). Türkmenlerde *yılanın* olumlu ve olumsuz yönleri bulunmakla birlikte, yağmur ile de ilişkilendirilmektedir (Dilek, 2021, ss. 384, 903). Özbeklerde (*ılan*) olumsuzluk ve kötülük sembolü olarak bilinir. Ayrıca yılanın 9 yaşına kadar *yılan*, 9 yaşından 99 yaşına kadar *afhı*, 99 yaşından 900 yaşına kadar *ejderha*, 900 yaşından 9000 yaşına kadar *yuha*⁹ denilmekte olup 9000 yaşına giren yılanın ise *yalmağız*¹⁰ *kempir*'e dönüştüğüne inanılır. Azerbaycan Türklerinde *ılan* 'ın koruyucu, Gagavuzlarda ise kötü ruhlu olduğuna inanılmaktadır (Dilek, 2021, ss. 409-410). Kazaklar *jılan* 'ın şifalı, Karakalpaklar (*jılan*) sihirli olduğuna inanılmakta iken Kırgızlarda (*jılan*), Kumuklarda (*yılan*), Tatarlarda (*yılan*) ve Anadolu'da (*yılan*) hem olumlu hem de olumsuz yönleri ile bilinmektedir (Dilek, 2021, ss. 432-434, 900-902). Uygurlarda ise kutsal kabul edilmektedir (Dilek, 2021, s. 905).

Yılan hayvan adı olarak Eski Türkçe *ılan* veya *yılan* biçiminden gelmektedir (Nişanyan, 2021, s. 965; Clauson, 1972, s. 930). *Yılan* adının kökeniyle ilgili bazı araştırmacılar, bu adın hayvan isimleri (*sirt+lan*, *ars+lan*, *kap+lan*) türeten *+lan* eki ile oluşmuş olabileceği üzerinde durmuştur (Biray, 2014, s. 30). Bununla birlikte Clauson ve Eren, *yılan* adının kökeni konusunda açıklama yapmamıştır (Clauson, 1972, s. 930; Eren, 1999, s. 574). Gülensoy ise bu adın kökenini *<?*yıl-* “kaymak, sürünmek”+*aan* “fiilden ad yapan ek” şeklinde açıklamıştır (2007, s. 933).

Clauson'da ayrıca yılan hayvan türü için “a big snake (büyük bir yılan)” anlamıyla *böke* kelimesi yer almaktadır. Moğolcada ise *bökö* şeklinde geçmektedir (Clauson, 1972, s. 324). Ayrıca yılan için *evren* kelimesi de kullanılmaktadır. Clauson, *evir-* biçiminden geldiğini ve yılanın vücut şekli sebebiyle Kuzey ve Güney grubu Türk dillerinde *evren* kelimesinin “yılan” anlamında kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972, s. 13).

Tarihi Türk dillerinde yılan türünün karşılığı olarak kullanılan kelimelere bakıldığında, *yılan* adının geçtiği en eski yazılı metnin *Hoytu Tamir Yazıtı* olduğu, burada *yılan yıl* şeklinde tanımlandığı anlaşılmaktadır (Orkun, 1994, s. 304). Ayrıca *Irk Bitig*'de *yılan* biçimindedir (Tekin, 2020, s. 66). Uygurca döneminde *yılan* adının *ılan*, *yılan*, *yulan* biçimlerine de rastlanmaktadır yine Uygurca döneminde yılan için kullanılan diğer adlar *açağram*, *açaq(a)ram*, *lü* (Çince) ve *nekdi* iken, “büyük yılan” anlamında *maxaraği*, *maxorağa*, *maxaruq*, *maxuruq* biçimleri bulunmaktadır (Shaw, 2014, ss. 314, 373; Hazai ve Zieme,

⁹ Tatarlarda kötü, hilekâr, korkunç bir karakter olarak bilinir. Tatar mitolojisinde yüz yıl yaşayan yılan ejderhaya, yüz yıl yaşayan ejderha da *yuhaya* dönüşür. Başkurtlarda da *yuha yılan* mitolojik bir yilandır (Dilek, 2021, ss. 910-911).

¹⁰ *Yalmağız*: Özbeklerde mitik bir varlığa verilen isimdir. Altay Türklerinde *Celbegen* olarak bilinir (Dilek, 2021, s. 885).

1971, s. 23; Georg ve Zieme, 1976, s. 102). Bunun dışında bu dönemde *yılan yıl* biçimiyle “onikili hayvan takviminin bir yılının adı” anlamında tanıklanmıştır (Caferoğlu, 1968, s. 294). Ayrıca Uygurcada “yılan” anlamına gelen *qayır, ävrän* adları ile “büyük yılan” anlamında Sanskritçeden alıntılanmış *muhur, mahorag/mahorug, mahorage/mahoruge* adlarına rastlanmaktadır (Wilkens, 2021, ss. 131, 350, 464, 479).

Kaşgarlı Mahmud’da “büyük yılan” anlamında *böke*, “yılan” anlamında *neg yılan* hayvan adı ve ayrıca “Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı” anlamıyla *yılan* biçimlerine rastlanmaktadır (Kâşgarlı Mahmud, 2018, ss. 597, 768, 971). Ayrıca bu dönemde *yılan* ve “tulum gibi iri yılan” anlamında *soğan yılan* adlarına rastlanmıştır (Borovkov, 2002, s. 327; Dankoff ve Kelly, 1985, ss. 121, 226; Ünlü, 2012b, s. 692).

Eski Anadolu Türkçesinde yılan için kullanılan adlar; *arun* “uzun iri yılan”, *ısrıǵı, ısrıǵu* “yılancık”, *ilan* “yılan”, *ejdehaa* (Far.), ve *yılan* “yılan” şeklindedir (Kanar, 2011, ss. 58, 355, 365; Turan, 2017, ss. 137, 151). Osmanlıcada ise *böcüük* “büyük yılan, ejderha”, *evren* “büyük yılan, ejderha”, *tolça* “yılan”, *yılan* “yılan” ve *yılan* adları tespit edilmiştir (Dankoff, 2013, ss. 76, 110, 231; Tulum, 2011, s. 1899; Ergüzel, 2009, s. 239).

Harezmi Türkçesinde *yılan, ulan* biçimleri ile “büyük yılan, ejderha” anlamında *sazağan, sazın* adları tanıklanmıştır (Zemaşşeri, 2014, s. 209; Ata, 1997, s. 736; Ata, 1998, s. 485; Battal, 1998, ss. 59, 91; Ünlü, 2012a, ss. 507, 684). Kıpçak Türkçesi döneminde *Codex Cumanicus*’ta *sazağan ve ilan* biçimlerine rastlanırken, ayrıca *cılan, yılan* biçimleri ve “büyük yılan” anlamında *ecdehaa, eçdihaa, ejdehaa, ejderhaa, evren* adları ile *şazğan* “yılan ve “kıvrılmış olan yılan” anlamında *sagsağan, sanzagan* adları, Farsçadan alıntı *maar* kelimesi, “uzun büyük yılan” anlamında *arun*, “büyük yılan” anlamında *ecdeha* kelimeleri tespit edilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015, ss. 550, 608, 716; Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2003, ss. 69, 71, 79, 223; Karamanlıoğlu, 1989, s. 319; Toparlı, 2018, ss. 71, 82, 124). Çağataycada “büyük yılan” anlamında Farsça kökenli *ejdehaa, ejder, ejderha*, Çince *lu*, “yılan” anlamında (<Ar.+Far.) kökenli *tillii*, “büyük yılan” anlamında *tenniin*, “başı büyük, çok zehirli ve çizgili bir yılan türü” anlamında *gürze* ve *yılan* adları tanıklanmıştır (Ünlü, 2013, s. 327; Rahimi, 2018a, s. 573; Rahimi, 2018b, s. 1028; Turan, 2019, s. 95).

Modern Türk dillerinden Çuvaşçada *gidra* “9 başlı yılan”, *anakonda* “anakonda (Amerika kıtasında yaşayan çok büyük bir yılan türü)”, *kil şelené* “evcil yılan”, *şelen* “yılan” adlarına rastlanmıştır (Bayram, 2007, ss. 13, 65, 302; Aşmarin, 1994, ss. 58, 212; Paasonen, 1974, s. 132). Halaççada *jilan* “yılan” adı tespit edilmiştir (Dybo, 2013, s. 544).

Sibirya grubu Türk dillerinden Yakutçada “yılan” anlamına gelen adlar; *erien üon*, *äriän kiil*, *xaxau*, *siilaŋ*, *uhun qurjağa ve moŋou* olup, ayrıca “su yılanı” anlamında *uj*, “yılan yavrusu” anlamında *moğou iamata*, “çingiraklı yılan” anlamında da *tiastaax moğou*, adı tespit edilmiştir (Vasiliev, 1995, ss. 249, 304; Hauenschild, 2008, ss. 4, 49, 111, 112, 142, 163, 177). Tuvacada *piton* “piton yılanı” *uj* “kara yılan”, *d’ilan* “yılan”, Hakasçada *çılan* “yılan”, *yaban* “boğa yılanı”, *udav* “boa yılanı”, *taban* “boa yılanı”, Altaycada *ceskinçek*, *cilaaçı*, *ciltiruuş*, *çöykö*, *qoyron*, *suyman* “yılan”, *qamıq* “kara yılan”, *oq-cılan* “ok yılanı”, Şorcada *çılan* “yılan”, Tofacada *çulan* “yılan” adları tespit edilmiştir (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 88, 111; Dybo, 2013, s. 544; Arıkoğlu, 2005, ss. 92, 468, 537; Naskali ve Butanayev, 2007, s. 481; Naskali ve Duranlı, 2020, ss. 63, 65, 83, 113, 137, 162, 188; Kurpeşko-Tannagaşeva ve Aponkin, 1993, s. 65).

Kıpçak grubu Türk dillerinde ise yılan hayvan türüne ilişkin Kırgızcada *jılan* “yılan”, Kazakçada *jılan* “yılan”, *qobra* “kobra yılanı, gözlüklü yılan”, Karakalpakçada *buzavbas* “bir yılan türü”, *girda* “Grek mitolojisindeki dokuz başlı yılan”, *jılan* “snake yılan”, Karaçay-Balkarcada *bağırbaş cılan* “kahverengi kör yılan”, *cılan* “yılan”, *ğamma*, *ğimma*, *saruvbek cılan* “boa yılanı”, *yılan* b.m., Kumukçada *çıbara* “boa yılanı”, *vataraq* “kara yılan, zehirsiz yılan”, *jılan* “snake yılan”, Karaycada *yılan* b.m., Kırım Tatarcasında *cılan* “yılan”, *yılan* “yılan”, Tatarcada *buvar yılan* “boa yılanı”, Kazan Tatarcasında *baqır yılan* “kahverengi kör yılan”, *ciz yılan* “kahverengi kör yılan”, Başkurtçada *bıvar* “boa yılanı”, *qalqanmoron* “başında iri sert kabukları olan zehirli yılan”, *şıŋğıravıq* “çingiraklı yılan”, *tuźbaş yılan* “başının kenarlarında iki sarımsı benek bulunan zehirsiz bir yılan”, *yılan* “yılan”, *yuxa* “halk inancına göre bin yıl ömrü olan hilekâr ve türlü şekillere girebilen bir yılan”, Nogaycada ise *jılan* “yılan” adları tespit edilmiştir (Sadıkov ve Sarsembayev, 2011, s. 628; Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019a, ss. 202, 253; Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019b, s. 579; Nuraliev, 2008, s. 82; Uygur, 2020, ss. 107, 169; Dybo, 2013, s. 544; Tavkul, 2020, ss. 96, 129, 172, 175, 303; Tavkul, 2020, s. 395; Pekacar, 2011, ss. 102, 363; Dybo, 2013, s. 544; Gülsevin, 2020, s. 524; Muzafarov ve Muzafarov, 2018, ss. 72, 382; Ehmetyanov, 2014, s. 64; Öner, 2015, ss. 44, 85; Özşahin, 2017, ss. 88, 322, 561, 649, 728, 744).

Uygur grubu Türk dillerinden Özbekçede *qarailon* “kara yılan” *q’qilon* “ok yılanı” *ilon* “yılan”, Yeni Uygur Türkçesinde *ilan-çayan* “yılan ve çıyan” *ilan*, *jılan* “yılan” *çaldıraq jılan* “çingiraklı yılan” adları tespit edilmiştir (Yusupova, 2018, ss. 313, 425, 650; Necip, 2008, ss. 73, 174, 183, 373).

Oğuz grubu Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesinde *həyyä, ilan* “yılan”, *ox ilan* “yılan türü”, *yatağan* “boa yılanı”, Türkmencede *ilan* “yılan” *mar* “yılan”, *oqyılan* “sıçrayarak hareket eden uzun ince ala renkli yılan”, *yılan* b.m., *alahuberen* “yılan”, *üylan* “yılan”, Gagavuzcada *jilan* “yılan” adları tespit edilmiştir (Altaylı, 2018a, ss. 1429, 2607, 3594; Bayatlı, 1996, s. 141; Tekin vd., 1995, ss. 446, 486, 699; Garrett vd., 1996, ss. 1, 111; Dybo, 2013, s. 544).

Türkiye Türkçesi ağızlarında yılan adına karşılık gelen adlar ise şu şekilde sıralanmıştır: *Adı batasıca* (*adı batmış, adı qalasıca, adın addara qala, adın bata, adın eller alsın*) “yılan”; *alagücük* “kısa ve boz renkli yılan”; *anqana* (*anqona*) “kısa ve düz kuyruklu zehirsiz bir çeşit yılan”; *bazyörük* “bir cins zehirli yılan”; *cılan* “yılan”; *emecen, emicen, emilcan, emilcen, emircek* “hayvanları emen bir çeşit yılan”; *genevirala* “siyah ve boz renkli bir çeşit yılan”; *göcengelek* “kısa boylu bir çeşit yılan”; *qilyılanı* “yağışlı havalarda toprak üzerinde ve sularda görülen, ince şerit halinde baş kısmı yuvarlak, siyah renkli yılan”; *kofuñk yılanı* “zehirsiz, kalın ve kısa boylu bir çeşit yılan”; *merçimeni* “bir çeşit yılan”; *sarubek* “büyük bir çeşit yılan”; *uzun, uzunböcü, uzunoğlan, uzungelin* “yılan”; *yılan* b.m.; *yulan* “yılan”; *bozyürük* “sırtı benekli, karnı sarı, boz renkte, boynu bir buçuk metreyi geçen, zehirli bir yılan”; *çayan, çağana, çağna, cahana, cana, cane, çağana, çiyangaç* “akrep, kırkayak, çıyan, yılan; midye”; *soqaq* “ağılı yılan”; *verdegezen* (hlk.) “yılan” (Aksoy ve Baş, 2019a, ss. 66, 187, 273, 589; Aksoy ve Baş, 2019b, ss. 907, 1096; Aksoy ve Baş, 2019c, ss. 1731, 1991, 2120; Aksoy ve Baş, 2019ç, ss. 2802, 2901, 3167; Aksoy ve Baş, 2019d, s. 3551; Aksoy ve Baş, 2019d, ss. 3266, 4316, 4466; Gülensoy, 2007, ss. 649, 923).

Yılan türlerinden birisi olan *engerek* adı, Türk dillerinde çok yaygın olmamakla birlikte bu tür için Türk dillerinde kullanılan başka adlar mevcuttur. Türkiye Türkçesinde ise bu hayvan, “Engerekgillerden, başı üç köşeli, rengi siyah veya siyaha yakın, taşlık ve güneşli yerlerde yaşayan zehirli bir yılan (*Vipera aspis*)” anlamında *engerek* adı ile anılmaktadır (Akalın, 2019, s. 801). Bu ad, Yunancadan alıntılanmış olup “yılan” anlamına gelmektedir. Ayrıca Latince *anguis* “yılan”, *anguilla* “yılan balığı” biçimlerinde olup Türkçede geçtiği en eski yazılı kaynak, 1665 yılına ait *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’dir (Nişanyan, 2021, s. 251). Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Kutadgu Bilig*’de engerek yılanı için *oq yılan* tabirinin kullanıldığı tespit edilmiştir (*Kutadgu Bilig Dizini*, t.y., s. 282; Dankoff ve Kelly, 1985, s. 41). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Dede Korkut Kitabı*’nda bu yılan türü için *ala yılan* tabirine rastlanmıştır (Filiz, 2019, s. 170). Osmanlıca dönemde ise Arapçadan alıntı olan *ef’i* kelimesine rastlanmaktadır (Doğan, 2015, s. 83; Tulum, 2011, s. 674; Devlilioğlu, 2001, ss. 204, 205). Harezmi Türkçesi döneminde de *ef’i* kelimesi kullanılırken, Kıpçak Türkçesinde engerek yılanı için *ij* ve *iş* kelimeleri yaygındır (Arıkan, 2006, ss. 314, 316). Çağatayca döneminde ise “engerek yılanı” anlamında Arapça kökenli

ef^ā ve ef^ī kelimelerinin yanı sıra *şiba* kelimesine rastlanmıştır (Çelik, 1993, s. 498; Ünlü, 2013, s. 322).

Modern Türk dillerinde ise *engerek* hayvan adı sadece Tatarcada aynı anlamda *engërek* şeklinde tanıklanmıştır (Ehmetyanov, 2014, s. 119). Tatarca dışında diğer Kıpçak grubu Türk dillerinde ise bu yılan türü için başka adlar kullanılmaktadır. Karaçay-Balkarcada *uv cilan*, Kumukçada *qara yılan* ve *sariyek* adları tanıklanmıştır (Tavkul, 2020, s. 129; Pekacar, 2011, ss. 247, 288). Yakutçada ise *moğou* adı bulunmaktadır (Hauenschild, 2008, s. 111). Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde engerek yılanı için *mar* adına rastlanmıştır (Altaylı, 2018b, s. 2315). Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Moğolcada ise bu türe karşılık gelen bir ad tespit edilememiştir.

Sonuç

Sürüngenler, Türk kültür ve inanç sisteminde kurt, ayı veya kartal kadar önemli varlıklar gibi görünmeseler de Türk mitolojisinde hem olumlu hem de olumsuz yönleri ile tespit edilmişlerdir. Bazı toplumlarda kutsal kabul edilen sürüngen türleri bulunmaktadır. Örneğin; Altay Türklerinde *yılan*, Uygurlarda *yılan* ve *kaplumbağa*, Hakaslarda *Kirbe Han* adlı *kurbağa* kutsal kabul edilir. Sürüngenleri şifa kaynağı olarak görenler de bulunmaktadır. Ancak olumsuz yönlerinin ön plana çıktığı toplumlar çoğunluktadır. Bununla birlikte tarihi ve modern Türk dillerinde karşılıkları tespit edilen sürüngen türlerinden *kaplumbağa* ve *kurbağa* için Eski Türkçede *baqa* adı tanıklanmaktadır. Bu addan türeyen kelimeler, Eski Türkçe döneminden bugüne kadar bu iki sürüngen türünün karşılığı olarak kullanılmışlardır. Bilindiği üzere *kertenkele* adı, ET *keler* biçimine dayanmaktadır. Bunun dışında Eski Türkçe döneminde *kertenkele* için kullanılan pek çok ad (*käsälgü/käsilgü*, *ajlan*, *boynaq*, *kertiş*, *godhaa*, *keslinçü*) mevcut olup, hepsinin farklı kökten geldiği anlaşılmaktadır. Eski Türkçe döneminden itibaren *yılana* karşılık gelen pek çok ad (*yılan*, *böke*, *evren*, *nekdi*, *açağram*... vb.) mevcut iken içlerinde en yaygın olanı hiç kuşkusuz *yılan* adıdır. ET *ilan*, *yılan* biçimlerine dayanmakta olup, tüm tarihi ve modern Türk dillerinde tanıklanmaktadır.

Kısaltmalar

- a.m.** : Aynı manada
Ar. : Arapça
b.m. : Bilinen manada
ET : Eski Türkçe
Far. : Farsça

Kaynakça

- Aalto, P. (2000). Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine. *Türk Dili*, 453-457.
- Abik, A. D. (2009). Kül Tigin Yazıtındaki Er At Kelimesi Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 33, 63-85.
- Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1), 1-32.
- Ahmerov, K. Z., Baişev, T. G., Bikmurzin, A. M., Kayumova, U. M., Sayargaleev, B. S. ve Teregulova, R. N. (1958). *Başkirsko-Russkiy slovar*. Moskova.
- Akalın, Ş. H. (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Baş, K. (2019a). *Derleme Sözlüğü I (A-B)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Baş, K. (2019b). *Derleme Sözlüğü II (C-D)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Baş, K. (2019c). *Derleme Sözlüğü III (E-H)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Baş, K. (2019ç). *Derleme Sözlüğü IV (I-N)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Baş, K. (2019d). *Derleme Sözlüğü V (O-T)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. ve Koçak, G. A. (2019e). *Derleme Sözlüğü VI (U-Z) Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aljiganova, O. P., Baskakov, N. A. ve Bargoyakov, M. İ. (2006). *Hakassko-Russkiy slovar*. Novosibirsk Nauka.
- Altaylı, S. (2018a). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altaylı, S. (2018b). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkan, İ. (2006). *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aşmarin, N. İ. (1994). *Slovar Çuvaşskogo Yazıka, Tom 1-2*. İzdatelstvo Russika.

- Ata, A. (1997). *Nasırü d-din Bin Burhanü d-din Rabguzi Kıyasü l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis, Uştmahtarın Açık Yolu, Cennetlerin Açık Yolu III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2002). *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayaz, D., Akçiçek, E. ve Arıkan, H. (2022). *Kaplumbağalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Aydemir, H. (2015). Yılan Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Not. A. Mirsultan, M. Tursun Aydın ve E. Aydın (Ed.), *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya* içinde (ss. 43-51). Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 1*, 1-51.
- Aydın, E. (2019). *Orhun Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Aydoğanlar, E. (2019). Irk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar. *International Journal of Social and Economic Sciences, 2*(1), 27-30. 20.10.2023 tarihinde <https://ijses.org/index.php/ijses/article/view/53> adresinden erişildi.
- Baran, İ. (2021). *Türkiye Amfibi ve Sürüngepleri*. Ankara: Palme Yayınevi.
- Baskakov, N. A. (1964). *Russko-Altayskiy slovar*. Moskova: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiy slovar*. Moskova: Ministerstvo Kultury SSSR, Glavizdat, Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.
- Battal, A. (1998). *İbnü Mühenna Lugati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. ve Çınar, M. A. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayatlı, H. K. (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. İzmir.
- Bektaev, K. (t.y.). *Bolşoy Kazahsko-Russkiy Russko-Kazahski Slovar*.
- Bıyıklı, M. (2019). Türklerde At Kültürü ve Türk Mitolojisinde Atın Yeri ve Önemi. *International Congress on Afro-Eurasian Research V*, 19-22, April / Lefkoşa TRNC içinde (ss. 404-417). Kütahya: Academia Publishing.
- Biray, N. (2013). Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından. *Avrasya Terim Dergisi, 1*(2), 95-113. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejatd/issue/5150/70126> adresinden erişildi.
- Biray, N. (2014). Söz Varlığımızda Yılan. *Avrasya Terim Dergisi, 2*(1), 25-49. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejatd/issue/5151/70133> adresinden erişildi.

- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)* (H. İ. Usta ve E. Amanođlu Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkaplan, Ş. A. (1986). Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kuş Adlarının Sistematiği. *Yedinci Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, Eylül 1986, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987*, 43-79.
- Bozkaplan, Ş. A. (1987). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği. *TDAY-B*, 43-79.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1961). Türk Onomastiğinde 'Köpek Kültü'. *TDAY-B*, 1-11.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2010). Türk Onomastiğinde "At" Kültü. *Journal of Turkology*, 10(0), 201-212. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18501/194890>.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çelik, Ü. (1993). *Ali Şir Nevayi-Leyli vü Mecnun (Gramer-Metin-Dizin)* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Dağlı, H. (2019). Gagavuz Türkçesinde Hayvan Adları ve Fonetik Görünümleri Üzerine Bir Araştırma. *Takvim-i Vekayi*, 7(2), 23-39.
- Dankoff, R. (2013). *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Luyat at-Turk) Part III*. Harvard University Printing Office.
- Demirel, E. (2017). Orta Türkçe Sözlüklerinde Zetasizm/Rotasizm. *Dil Araştırmaları, Güz 2017*(21), 143-160.
- Demirsoy, A. (1995). *Yaşamın Temel Kuralları Omurgalılar/Anamniyota (Sürünge, Kuşlar ve Memeliler)* Cilt III/Kısım-II. Meteksan A.Ş.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. İstanbul: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band III: Mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band IV: Mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. ve Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt Von Charrab)*. Budapest.
- Doğan, A. T. (2015). Kitab-ı Tıbb-ı Hikmet'te Hayvan Adları ve Hayvan Ürünlerinin Tedavide Kullanımı. *International Journal of Languages Education and Teaching*, (Special Issue), 68-92.

- Doğan, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 615-659.
- Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı Sözlük-Gramatikal Dizin*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Durbilmez, B. ve Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında ‘Yılan’, ‘Ejderha’ ve ‘Yuha’. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124, 307-326.
- Durmuş, O. (2014). *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Dybo, A. V. (2013). *Etimologičeskiy slovar' Tyurkskih yazıkov*. Astana: Tyurkskaya Akademiya.
- Ehmetyanov, R. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Dizin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eren, H. (1959). Oveyik. *TDAY-B*, 105.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergüzel, M. (2009). *Kitab-ı Baz-name-i Padişahi-İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ermers, R. (1999). *Arabic Grammars of Turkic, The Arabic Linguistic Model Applied to Foreign Languages and Translation of Abu Hayyan Al-andalusi's Kitab al-idrak li-lisan al-atrak*. Leiden-Boston: Brill.
- Filiz, G. (2019). *Kitab-ı Dede Korkut'ta Hayvan ve Bitki Adları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi. Denizli.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Garrett, J., Lastowka, G., Muhammetmuradova, A., Myradova, J., Naahielua, K., Pallipamu, M., Rustamov, M., Sharipova, M. ve Yaylymova, A. (1996). *Turkmen- English Dictionary*.
- Gaydarji, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A. ve Tukan, B. P. (1973). *Gagauzko-Russko-Moldavskiy slovar*. Moskova: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Georg, K. ve Zieme, P. (1976). *Berliner Turfantexte VII, Fragmente Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gül, B. (2010). *Moğol Atasözleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlere Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, S. (2020). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündoğdu, V. K. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hauenschild, I. (1998). Türksprachige Benennungen Für Eidechsen. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 51(1/2), 131-158. 20.10.2023 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/43391684> adresinden erişildi.

- Hauenschield, I. (2008). *Lexicon Jakutischer Tierbezeichnungen*. Turcologica Band 77. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hazai, G. ve Zieme, P. (1971). *Berliner turfantexte I, Fragmente der uigurischen Version des Jin gangjing mit den Gathas des Meister Fu. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaplankıran İ., Kaplankıran D. (2017). Kazak Türkçesinde Geçen Kuş Adları ve Onların Sistematiği Üzerine. *Turkish Studies (Elektronik)*, 12(5), 217-250.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarayi Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karol, S., Suludere, Z. ve Ayvalı, C. (2010). *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud, (2018). *Divânü Lugâti 't-Türk (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin)* (A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2019a). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2019b). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Kunos, I. (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch*. Budapeşte.
- Kurpeşko-Tannagaşeva, N. N. ve Aponkin, F. Y. (1993). *Şorsko-Russkiy i Russko-Şorskiy Slovar*. Kemerovskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- Kuru, M. (1999). *Omurgalı Hayvanlar*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kutadgu Bilig Dizini*. 05.01.2023 tarihinde <https://oguzhanbasibuyuk.files.wordpress.com/2015/08/kutadgubilig> adresinden erişildi.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (G. Karaağaç Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levitskaya, L. S., Dıbo, A. V. ve Rassadin, V. İ. (1997). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov (K-Қ)*. Moskova: Rossiyskaya Akademia Nauk İnstitut yazıkoznaniya. İzdatelstva Nauka.
- Li, Y. S. (1997). On the Origin of Baqa “Frog, Toad; Tortoise”. *Central Asiatic Journal*, 41(2), 250-269. 05.01.2023 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/41928114> adresinden erişildi.
- Marti, M. (t.y.). *Khakas-English Dictionary*. Central Asian Historical Server.
- Muzafarov, N. ve Muzafarov, R. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük* (N. Seyityahya (Seytagyayev), Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, E. G. ve Butanayev, V. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Naskali, E. G. ve Duranlı, M. (2020). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (İ. Kurban, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2021). *Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayınevi.
- Nuraliev, N. (2008). *Kazakh-English Dictionary*. Almatı.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Ziraat Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. (2015). Ebulgazi'ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları ve Kuşları. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri: 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (C.1, ss. 729-750).
- Öner, E. (2008). Gevheri Divanı'nda Kuşlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 1(5), 554-575.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özgür, C. (2009). Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 891-905.
- Özkan Kurt, F. (2022). Türkçede Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 273-294. DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1130229.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paasonen, H. (1974). *Tschuwaschisches Worterverzeichnis, Studia Uralo-Altaica IV*. (A. Rona-Tas, Ed.). Szeged: Universitas Szegediensis De Attila József Nominata.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Rahimi, F. (2018a). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* (Cilt I). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Rahimi, F. (2018b). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* (Cilt II). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki.
- Rassadin, V. I. (2005). *Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy Slovar*. Sankt. Peterburg: Drofa.
- Ross, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitki ve Hayvanlar* (A. Kazancıgil ve L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ryumina-Sirkaşeva, L. T. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. (Ş. H. Akalın ve C. Turgunbayev, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.

- Sadıkov, T. ve Sarsembayev, B. (2011). *Manas Destanı Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol, G. (1995). Tarihi Şivelerde At Donları. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (126-146). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Sarıca, B. (2020). Türkçede Dişi At (Kısrak) İçin Kullanılan Sözcükler. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks [Türklerin Dünyası]*, 12(1), 1-17.
- Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (ss. 25-30). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Seyidoğlu, B. (1998). Kültürel Bir Sembol: Yılan. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* içinde (ss. 86-92). Ankara.
- Shaw, R. B. (2014). *Kaşgar ve Yarkent Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sivri, M. ve Akbaba, C. (2018). Dünya Mitlerinde Yılan. *Folklor/Edebiyat*, 24(96), 53-64. DOI: 10.22559/folklor.363.
- Skvortsov, M. İ. (1985). *Çuvaşsko Russskiy Slovar*. Moskova: Russkiy Yazık.
- Sümer, F. (1983). *Türklerde At ve Atçılık*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Sümer, N. (2016). Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43(Spring I), 275-288.
- Şçerbak, A. M. (1995). At Kelimesi Üzerine Bazı Düşünceler. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (ss. 31-33). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Tavkul, U. (2007). Modern Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 26-45.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2020). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Tekin, T., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tenişev, E. R. (1997). *Sravnitelno İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov i Leksika*. Moskova: Rossiskaya Akademiya Nauk.
- Tietze, A. (2016a). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (Birinci Cilt A-B). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016b). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (Dördüncü Cilt 4). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-dürretü l-mudiyye fi l-lügati t-Türkiyye (Türk Dilindeki Parlak İnci)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Toprak, F. (2013). Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(9), 105-124.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Turan, F. (2017). *Bahşayış Bin Çalica Bahşayış Lügati*. Ankara: TDK Yayınları.
- Turan, F. (2019). *Kelimetullâh Hâce Pâdişâh-Çağatayca Manzum Sözlük-Nisâb-ı Kutbiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uyanık, A. S. (2021). Irk Bitig’de Karakuş, Kartal, Garuda Üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 3(2), 217-238.
- Uygur, C. V. (2020). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2012a). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Verbitskiy, V. (2005). *Slovar Altayskavo Aladagskavo Nareçiy Turkskovo Yazıka*. Gorno Altaysk: Akçeçek.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.). Universitätsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar, Kniga (2); L-R*. Moskova.
- Yudahin, K. K. (1998a). *Kırgız Sözlüğü (C. I) (A. Taymas, Çev.)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998b). *Kırgız Sözlüğü (C. II) (A. Taymas, Çev.)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Zemaşeri. (2014). *Mukaddimetü l-edeb: Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şufter Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Berliner Turfantexte XIII, Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Akademie Verlag.